

Asiaa polysemiasta

PENTTI LEINO *Polysemia — kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Kieli 7.* Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki 1993. 327 s. ISBN 951-45-6585-1.

Kognitiivinen kielioppi on Ronald W. Langackerin pääasiassa 80- ja 90-luvuilla kehittämä, kielitieteessä nykyisin vallalla olevista formalistisista teorioista radikaalisti poikkeava kielioppimalli. Tätä mallia Pentti Leino esittelee ja soveltaa uudessa teoksessaan *Polysemia — kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1.*

Teoksen sivumäärästä lähes puolet (luvut 1–3 kokonaan ja luvut 4–5 osin) käytetään kognitiivisen kieliopin teorian esittelyyn. Sen peruseräkkeet ja erot kielioppiteorian nykyisiin valtavirtauksiin tulevat Leinon esittelyssä hyvin esiin. Toisin kuin genera-

tiivinen kielioppiperinne (ja etenkin eksplisiittisen mentalistinen GB-teoria), kognitiivinen kielioppi ei ole kielioppia varten erillistä, kognitiivisesti autonomista »moduulia»; itse asiassa se ei tee jyrkkää eroa edes kieliopin (syntaksin ja morfologian) ja leksikon välille vaan kohtelee näitä vain jatkumon eri päinä. Sen mukaan kieliopin sisältämät rakenteet voidaan – ns. sisällön vaatimuksen mukaisesti – jakaa jäännöksetä kolmeen tyyppiin: (1) kielellisissä ilmauksissa esiintyviin fonologisiin, semanttisiin sekä symbolisiin rakenteisiin, joista jälkimmäiset ovat fonologisten ja semanttisten rakenteiden yhdistelmiä, (2) rakenteisiin, jotka ovat skemaattisia kohdassa 1 mainituille, sekä (3) luokitusuhteisiin, jotka vallitsevat kohtien 1 ja 2 elementtien välillä. Myös kognitiivisen kieliopin käsitys kieliopin yleisluonteesta poikkeaa täysin generatiivisen perinteen vastaavasta. Sen mukaan kielioppi on nimittäin »konventionaalisten kielellisten yksikköjen järjestynyt luettelo» (s. 61) eikä suinkaan aksiomaattinen sääntöjärjestelmä, joka tuottaa kielen hyvämuotoiset lauseet ja vain ne. Juuri kognitiivisen ja generatiivisen kieliopin vastakkainasettelu tuodaan etenkin teoksen alussa korostetusti esille, mikä onkin järjestyksessä; kognitiivinen kielioppihan on hyvin pitkälle syntynyt juuri vastareaktionä etenkin Chomskyn 80-luvun teorioille.

Kritiikkiä kognitiivista kielioppia kohtaan Leino ei (muutamia alaviitteisiin sijoitettuja huomioita lukuun ottamatta) juuri esitä, eikä tämä teos ehkä sille kovin otollinen esityspaikka olisikaan. Kuten kirjan esittelyjaksosta käy ilmi, on kognitiivinen kielitiede keskittynyt paljolti juuri sellaisiin tutkimusongelmiin (kuten esim. juuri polysemiaan), joita generativistit ovat tottuneet pitämään perifeerisinä. Toisaalta varsinaiseen kognitiiviseen syntaksin tutkimukseen ei kovin paljon ole panostettu. Tätä voi pitää ongelmallisena jo siitäkin syystä, että mikäli kognitiivinen kielitiede tai kielioppi aikoo yleismaailmallisesti vallata alaa generatiivispuolelta tutkimukselta, on sen ennemmin tai myöhemmin näytettävä potentiaalinsa myös generatiivi-

sen kieliopin ydinalueilla. Generativistien yleisesti keskeisinä pitämiin syntaksin ongelmiin on kognitiivisen kielitieteen piirissä pureutunut oikeastaan vasta Deane (1991, 1992; ks. kuitenkin Lakoff 1986), joka hänkin analyyseissään tukeutuu varsin suuressa määrin funktionaalispohjaiseen lingvistiikkaan (tästä ks. esim. Kuno 1987).

Kuten kieliteorioilla yleensä, kognitiivisella kieliopillakin on oma termistönsä, joka poikkeaa totutusta joiltain osin runsaastikin. Leino kääntää nämä termit suomeksi tavalla, josta ei liiemmästi huomautettavaa löydy. Kuitenkin olisi toivonut, että suomenkielisten termien ensiesiintymisen yhteydessä olisi annettu niiden alkuperäinen (englanninkielinen) vastine. Teoksen alkuosa on nimittäin sinänsä oiva johdatus kognitiiviseen kielioppiin, mutta mikäli lukija innostuu aiheesta ja haluaa perehtyä siihen tarkemmin, on hänen ennemmin tai myöhemmin tutustuttava myös alan kansainväliseen kirjallisuuteen. Toki useimmissa tapauksissa suomalaisen ja englanninkielisen termin vastaavuus on itsestäänselvä: esim. *symbolisaatio* on alun perin *symbolization*, *prosessi process* ja *entiteetti entity*. Mutta entä *muuttuja* (engl. *trajectory*), *jonotarkastelu* (*sequential scanning*) tai *ankkurointi* (*grounding*)?

Teoksen viimeiset kaksi lukua (6 ja 7) on omistettu polyseemisten elementtien analysoimiseen. Luvussa 6 käsitellään adpositiona, adverbina ja partikkelina esiintyvän *läpi*-sanana sekä elatiivisijan merkityksiä, luku 7 taas keskittyy elatiivin yleisimmän käytön, osa/kokonaisuus-suhteen ilmaisemisen, yksityiskohtaiseen analyysiin. Erittäin kiintoisa on 7. luvun loppuun sijoitettu jakso, jossa esitetään erilaisten osa/kokonaisuus-ilmausten keskinäinen työnjako. Kyseistä suhdettahan voidaan suomessa ilmaista elatiivin lisäksi myös kongruoivalla lausekkeella sekä genetiivin tai partitiivin sisältävillä ilmauksilla. Kongruoiva rakenne (esim. *eräs vaalilupaus*) hahmottaa Leinon mukaan vain yhden entiteetin eikä esitä korosteisena sitä laajempaa kokonaisuutta (joukkoa tms.), jonka osa se on. Elatiivikonstruktio (*eräs vaalilupauksista*) eroaa

tästä siinä suhteessa, että sen »edustamassa predikaatiossa on hahmotettu kaksi entiteettiä: joukko ja siitä spesifioitu osa» (s. 285). Elatiivi- ja genetiivirakenne puolestaan eroavat toisistaan siinä, että elatiivin hahmottamassa osa/kokonaisuus-suhteessa on kyse joukon tai massan ja sen osan suhteesta (*joku teistä, tärkeimmät kiinteistöistä, 6 % väestöstä*), kun genetiivitapaukset hahmottavat tyypillisesti kahden rajatun olion välisen suhteen (*talon katto, kirjan kannet, vrt. ovenkahva, pöydänjalka*). Partitiivi-ilmauksissa (*paljon kuulijoita, osa väestöä, vähän vettä*) sija osoittaa monikon yhteydessä »täsmentämätöntä määrää oliota tai pikemminkin rajaamatonta monikollista oliota – ja yksikkömuotoon liittyneenä määrältään avointa massaa» (s. 292), josta kvantifioiva ilmaus rajaa tietyn osan. Elatiivikonstruktioiden sijaan kokonaisuutena toimii aina spesifinen joukko tai massa; tämä näkyy mm. siinä, että elatiivin yhteydessä totalitiiviset kvanttorit tai joukon tiettyä jäsentä osoittavat ilmaukset ovat mahdollisia (vrt. *kaikki liitoista – *kaikki liittoa, paras osanottajista – *paras osanottajia*). Näitä havaintoja on syytä pitää merkittävänä kognitiivisen kieliopin kannalta. Sen peruspilareihin kuuluu näet ehdottomana alussa mainittu ns. sisällön vaatimus, josta seuraa, että kieliopillisillekin sijoille oletetaan jokin (skemaattinen) merkitys. Juuri tämän kieliopillisten sijojen merkityksellisyyden Leino osoittaa yllä referoidussa jaksossa varsin kouriintuntuvasti.

Kuten yllä totesin, ovat Leinon esittämät analyysit varsin perusteellisia. Eräissä kohdissa kuitenkin yksityiskohtiin paneutuminen häivyttää aika ajoin näkyvistä teoksen laajemmat päämäärät. Jokaisen jonkin elementin polysemiaa kartoittavan jakson loppussa on tosin hyvä yhteenvedo, jossa pohditaan eri merkitysten keskinäisiä suhteita. Teoksesta olisi uskoakseni tullut helpommin luettava ja juohevammin etenevä, jos nämä olisi tuotu esiin jo varsinaisen analyysin yhteydessä. Kyse on tietysti vain esitystekniikasta, mutta tässä yhteydessä esittämistavalla saattaa olla tavallista suurempi merkitys. On nimittäin luultavaa (ja myös

Kirjallisuutta

toivottavaa), että teos saa sellaisiakin lukijoita, jotka eivät ole aiemmin asiaa pohtineet tai ovat tottuneet ideaan leksikosta ros-kakorina, johon voidaan työntää esim. idiomit ja muu sellainen, jota ei produktiivisin säännöin saada kuvattua. Tällaiselle lukijalle saattaa helposti jäädä mielikuva leksikosta kaoottisesti joka puolelle rön-syilevänä, säännöttömänä merkitysverkostona. Kognitiivinen kielioppi ja muut kognitiivisen lingvistiikan virtaukset ovat kuitenkin monessa yhteydessä korostaneet leksikossa olevan runsaasti laaja-alaisia säännönmu-kaisuuksia (ks. etenkin Lakoff – Brugman 1986; Leinokin mainitsee tämän, mutta vain ohimennen, ks. s. 217).

Hajahuomiona esitettäköön vielä se ainakin allekirjoittanutta hieman oudoksuttanut seikka, että teoksen vähälukuiset suorat lainaukset on – nähdäkseni virheettä – käännetty suomeksi. Käännökset olisivat epäilemättä tarpeen, jos lähde-tekstet olisivat vaikkapa puolan- tai espanjankielisiä. Tässä tapauksessa niiden tarpeellisuus on kuitenkin kyseenalainen, koska alkukieli on kaikissa tapauksissa ns. kansainvälinen kieli (yleensä englanti). Erinomaisena seikkana sen sijaan pidän sitä, että teokseen on laadittu varsin yksityiskohtainen asiahakemisto. Samoin varsin hyvin ajan tasalla oleva lähdeluettelo ansaitsee kiitoksen; sen avulla lukijan on hyvä lähteä perehtymään kognitiiviseen kielitieteeseen laajemminkin.

Yhteenvetona voin todeta, että eräistä yllä olevista pikkuhuomautuksista huolimatta teoksesta ei mitään vakavia puutteita löydy. Päälimmäiseksi siitä jää kuitenkin jonkinlainen hajanaisuuden tuntu (jonka tekijäkin tuntee havainneen, ks. s. 26, 240). *Polysemia – kielen moniselitteisyys* sisältää kyllä paljon arvokasta ja mielenkiintoista informaatiota, mutta paikka paikoin teoksen punaista lankaa on hankala nähdä yksityiskohtien paljouden takaa.

TIMO HAUKIOJA

LÄHTEET

- DEANE, PAUL D. 1991: Limits to attention: A cognitive theory of island phenomena. – *Cognitive Linguistics* 2 s. 1–63.
- 1992: Grammar in mind and brain: Explorations in cognitive syntax. Mouton de Gruyter, Berlin.
- KUNO, SUSUMU 1987: Functional syntax: Anaphora, discourse and empathy. University of Chicago Press, Chicago.
- LAKOFF, GEORGE 1986: Frame semantic control of the coordinate structure constraint. – *Chicago Linguistic Society* 22, Part 2 s. 152–167.
- LAKOFF, GEORGE – BRUGMAN, CLAUDIA 1986: Argument forms in lexical semantics. – *Berkeley Linguistic Society* 12 s. 442–454.